

MS 4.-7. YÜZYILLAR ARASINDA HAÇ MOTİFLERİNİN GELİŞİMİ*

Tuğba TAŞ**
Fikret ÖZCAN***

ÖZET

Haç, Hristiyanlık öncesinde çarpmıha germe cezası olarak kullanılmıştır. İsa'nın çarpmıha gerilmesiyle de haç kutsal bir şekle bürünüp dinsel bir simge haline gelmiştir. Haçın farklı anlamlar yüklenerek kullanılmasının yanı sıra form açısından da çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışma kapsamında MS 4. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş farklı materyallerden üretilmiş haç motifli birçok eser ele alınmış ve bu eserler kronolojik bir düzen içerisinde sıralanıp katalog halinde sunulmuştur. Bu eserler üzerinde betimlenen sekiz ana tip haç formu tespit edilmiştir. Bu haç formlarının da kendi içerisinde farklı birçok tipolojik özellik gösterdiği görülmüş olup her bir obje kendi türü ve diğer türlerdeki materyallerle karşılaştırılarak tarihsel gelişimi ve değişimi incelenmiş, objeler üzerinde yer alan haç motifleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmış, haçların tipolojik özelliklerine bakılarak bunların tarihlemeye yardımcı bir ölçüt oluşturup oluşturmadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haç, Erken Hristiyanlık, Çarpmıha Germe, Küçük Objeler.

THE DEVELOPMENT OF CROSS MOTIVES BETWEEN LATE 4RD–7TH CENTURIES AD

ABSTRACT

Long before the spread of Christianity the cross was used to bound on condemned criminals for punishment. But only through the crucifixion of Jesus Christ, the cross became a religious symbol of loyalty. The Christian cross represents different values and is used in different ways. Accordingly it can vary in shape. The appearances of the cross as a motif in its various forms and in

---

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiş 3787-YL1-13 no'lu yüksek lisans tezinin bir bölümüdür.

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, tugba.tas@yandex.com.

*** Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, fikretozcan@sdu.edu.tr

different places between the 4rd and 7th century AD and its stylistic development is the subject of this work. These objects with crosses are arranged by genre, catalogued chronologically and evaluated. There are eight main forms, which in turn can be divided into different types. In this work, each object is treated in its main group and compared with other objects in other genres in order to follow the changes of the form and to trace a historical development. That is as well an attempt to determine criteria for dating crosses, based on typological characteristics.

Key Words: *Cross, Early Christianity, Crucifixion, Small Finds.*

GİRİŞ

Hristiyanlık'ın sembolü sayılan “haç” kelimesinin aslı Ermenicedir¹. Haç, birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan, Hristiyanlık'ta İsa'nın çarmıha gerilişini simgeleyen, başka kültürlerde ise süs örgesi olarak kullanılan artı işaretinin biçimidir. Haç, çarmıh ve stavroz olarak da adlandırılmaktadır². Çarmıh kelimesi de Farsça'dan Türkçe'ye geçmiştir. “Dört çivi” anlamına gelen çarmıh, çapraz olarak üst üste konulmuş iki tahtadan meydana gelen bir işkence aletidir³. Ölüm cezasına çarptırılan ağır suçlu kişiler çarmıhın üzerine gerilip işkence ile öldürülmüşlerdir⁴. Stavroz sözcüğünün kökeni ise Yunanca'dır⁵ ve kazık anlamına gelmektedir. Kazık, çarmıha gerilme ve işkence nesnesi olarak görülmüştür. Suçluların farklı şekillerde çarmıha gerilmelerinden dolayı stavroz ve crux her zaman “çapraz kazık” anlamına gelmemektedir. Çünkü normal idam haçı *stipes* (kütük, ağaç gövdesi, ağaç) ve *patibulum*dan (çatal biçimli boyunduruk, suçluların teşhir aracı) oluşmaktadır ve bunlar çapraz şekli almaktadır. İsa'nın, herkesin görebileceği şekilde yüksek bir tepe üzerinde bulunan *patibulum*'da ellerinin çivilenip çarmıha gerildiği anlatılmaktadır⁶. İsa *patibulum*'da kazığa çekilmiş ve haça da bir *titulus* (haç üzerine konulan çoğunlukla yazıtlı levha) konulmuştur. Çarmıha gerilmesi ve onu izleyen olaylar tamamen Roma ceza geleneklerine göre uygulanmıştır. İsa'nın çarmıha gerildiği haçın “*crux sublimis*” (uzun haç, çarmıh) olduğu İncil'de anlatılmaktadır (Markos 15, 32-36). Bunların, İncil'in bölümlerinde çok sade biçimde aktarıldığı bilinmektedir. Örneğin, Markos 15, 21'de “bu adama İsa'nın çarmıhını zorla

¹ Albayrak, K., “Dinsel Bir Sembol Olarak Haç'ın Tarihi”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2004, c. 7, S. 19, s. 106 (Yazarın bu çalışmasında yaptığı bazı tespitler arkeolojik yönden tartışmadan uzak değildir).

² <http://www.tdk.gov.tr>

³ Albayrak, a.g.m., 105.

⁴ Heid, S., “Kreuz”, Reallexikon für Antike und Christentum, (ed. Anton Hiersemann), Stuttgart, 2006, c. 21, s. 1100.

⁵ Albayrak, a.g.m., 106.

⁶ İncil, Luka 24, 39; Yuhanna 20, 25; İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2002.

taşıttılar” yazmaktadır¹. Batı dillerinde ise, Latince *crux* köküne dayanan İngilizce *cross*, Fransızca *croix* ve Almanca *Kreuz*, haç karşılığı olarak kullanılan sözcüklerdir. Diğer yandan, yine Batı dillerinde *cross* sözcüğüne yakın olan *crucifix* kavramı da mevcuttur. Bu kavram ahşap, metal vb. maddelerden yapılan, üzerinde haça gerilmiş İsa figürünün bulunduğu haç şekli için kullanılmaktadır².

Çalışmanın amacı, MS 4.-7. yüzyıllar arasında ortaya çıkan erken Hristiyanlık Dönemi haçlarını biçimsel açıdan inceleyerek haçların tarihlere yönelik kriterlerini tespit edebilmektir. Aşağıda haç motiflerinin kökeni, çeşitlilikleri, farklı kültürlerdeki anlamları ve gelişimi derinlemesine ele alınmıştır. Kronolojik ve tipolojik bir sıralamaya koyularak bir katalog halinde sunulmuştur. Yöntem olarak öncelikle, her obje yapıldığı materyale göre metal, taş ve pişmiş toprak eserler olarak bölümlere ayrılmıştır. Materyaline göre ayrılan bu eserler kendi içerisinde detaylı bir şekilde ele alınarak biçimsel özellikleri ortaya koyulmuştur. Ardından her bir obje kendi türü ve diğer türlerdeki haç tasvirleri ile karşılaştırılarak tarihsel gelişimi ve değişimi incelenmiş, objeler üzerinde bulunan haç motifleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. HAÇIN ORTAYA ÇIKIŞI

Hristiyanlık öncesinde çarımha germe cezasını uygulama aracı olarak kullanılan³ ahşap haç, farklı kültürlerde farklı anlamlar yüklenerek çeşitli tip ve sembollerle de kullanılmıştır. Bu tip kullanımların kökeni MÖ 4000 yıllarına kadar uzanmaktadır⁴. Haç, önce Perslerde kullanılan bir işkence aleti iken daha sonra Perslerden Büyük İskender aracılığıyla Hellenistik Krallıklara ve buradan da Roma’ya yayılmıştır. Perslerde olduğu gibi Romalılarda da işkence aleti olarak kullanıldığı, suçlunun bu alete bağlanarak veya çivilenerek idam edildiği bilinmektedir⁵. Hristiyanlık tarihi içerisinde ise Haç, İsa’nın çarımha gerilmesiyle önemli bir simge haline gelmiştir. Haç kültü Bizans İmparatorluğu’nda, Caesarea’lı tarihçi Eusebius’un aktarımına göre MS 4. yüzyılda Milve Köprüsü’ndeki savaş öncesinde -belki de savaş sırasında- Büyük Konstantin’in gökyüzünde ve rüyasında gördüğü işaretler sonrasında önem kazanmıştır. Eusebios, ‘Vita Konstantini’ (Konstantin’in Hayatı) adlı eserinde Konstantin’in yaşadığı

¹ Heid, a.g.e., 1100.

² Albayrak, a.g.m., 106-107.

³ Heid, a.g.e., s. 1100.

⁴ Özdemir, H.-Öztaşkın, G. K., “Denizli Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup”, XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Biltur Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 490.

⁵ Heid, a.g.e., 1100; Albayrak, a.g.m., 105-106.

olayı şu şekilde aktarmaktadır: Büyük Konstantin savaştan bir gün önce ya da savaş sırasında gökyüzünde haç işaretini yani Chi (X) ve Rho (P) harflerini ve ‘EN TOYTOÛ NIKΑ’ “bununla fethedeceksin” yazısını görmüştür¹. Chi (X) ve Rho (P) Christos ‘ΧΡΙΣΤΟΣ’ isminin ilk iki harfine karşılık gelmektedir. Buna Christomonogram (İsa Monogramı) denir. Eusebios’un aktarımına göre bu olaydan sonra İsa aynı işaretle Büyük Konstantin’in rüyasına girer. İsa, ona seferde kullanmak üzere bu işaretlerden oluşan (Ϟ) haç şeklinde labarum (flama) yaptırmasını ve bu işareti kalkanlarına bastırılmasını, bunu yaparsa savaşı kesinlikle kazanacağını söyler. Büyük Konstantin İsa’nın dediklerini yapar ve MS 8 Ekim 312’de Milve Köprüsü’nde Maxentius ve ordusunu bozguna uğratarak savaşı kazanır². Bu savaştan sonra Büyük Konstantin, Doğu İmparatoru Licinius ile tanışmak için MS 313’de Milano’ya gider. Burada iki imparator, kimseye inancı nedeniyle zulüm edilemeyeceğini, her tür inancın hoşgörüle karşılanacağını kanıtlayan Milano Fermanı’nı ilan ederler. Böylece Hristiyanlık dini tanınmış olur³ ve ardından artık haç simgesi, Hristiyanlık’ın kullanımına özgü kılınır⁴. Büyük Konstantin’in Hristiyanlık’ı kabul etmesiyle Roma İmparatorluğu’nu kurtardığı savunulmuş ve daha sonra Hristiyanlık, I. Theodosius döneminde paganlığın yasaklanmasıyla MS 381 yılında imparatorluğun dini olmuştur⁵. Milve Köprüsü Savaşı’nın yanı sıra, gerçek haçın yapıldığı tahtanın, ölüleri dirilttiğine inanılmasının üzerine İmparator Konstantin’in annesi Helena onun peşine düşmüştür⁶. Helena’nın kutsal topraklarda gerçek haça ait olduğu düşünülen parçaları bulunması haç kültürünün daha da gelişmesini sağlamıştır⁷.

2. HAÇ VE HAÇIN KULLANIM NEDENLERİ

Haç, Hristiyanlık dünyası ve birçok kültür için yaygın olarak kullanılan en eski semboldür⁸. Haçın biçimsel olarak özgün anlatımının evrensel boyutlara ulaşmış bir şekil ve sembol olmasının bir başka nedeni de, onun insan vücuduna benzetilmesidir. Bilindiği üzere, İsa’nın kol ve

¹ Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 490; Eusebios, Über das Leben des glückseligen Kaisers Konstantin (De Vita Konstantini) Griechisch/Deutsch, (Çev. Paul Dräger), Utopica, Oberhaid, 2007, I, 28, s. 2.

² Albayrak, a.g.m., 117; Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 490; Euseb., Vita, I, s. 29-31; Morgan, G., Yeni Roma ya da Konstantin Şehri Bizans’ın Kısa Tarihi, (Çev. E. Ç. Babaoğlu), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010, s. 1.

³ Morgan, a.g.e., 19.

⁴ Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 490.

⁵ Brown, P., Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası, (Çev. T. Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.

⁶ Eliade, M., Dinler Tarihine Giriş, (Çev. L. Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 40.

⁷ Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 490.

⁸ Kretschmer, H., Lexikon der Symbole und Attribute in der Kunst, Reclam Verlag, Ditzingen, Stuttgart, 2008, s. 234.

bacaklarının bağlanıp üzerinde öldürüldüğü darağacının şekli ve bu olay, yüzyıllar boyu Hristiyan dünyası üzerinde çok üzücü ve kalıcı bir etki yapmış ve haç böylelikle, Hristiyanlığın günümüze dek süren kutsal bir sembolü ve Hristiyan ikonografisinin en yaygın bir simgesi haline gelmiştir. Öte yandan haç, üzerine İsa'nın kutsal kanı sürüldüğünden, günahlardan arınma ve şefaata dileme aracı olmuştur¹.

Ağır suç işleyenler için uygulanan çarmıha germe cezası, Romalılarda özellikle çivileme şeklinde hayli ağır bir biçimde uygulanmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu ceza ağır cezalar kapsamına alınmıştır. Çarmıha germe cezası şiddetin en yoğun uygulandığı bir idam etme yöntemi olduğu için Krallık ve Cumhuriyet Dönemi'nde kölelere ve Romalı olmayanlara uygulanması en uygun ceza olarak görülmüştür. Eğer bir Romalıya bu ceza verildiyse, bu onun statüsünün aşağı indirilmesi anlamına gelmekteydi². Cicero, haça germeyi bir veba olarak nitelendirerek, iki Roma yurttaşının bu şekilde idam edilmesine karşı çıkmıştır. Ancak o, efendilerine ihanetten suçlanan birçok kölenin, Verres tarafından haçtan kurtarılmalarını da, "bu kölelerin hepsi atalarının geleneğine uygun olarak işkenceye teslim edilmişlerdir. Sen onları ölümün pençesinden kurtarıp serbest bırakmaya kalkışıyorsun" diyerek eleştirmiştir. Cicero, haçın Roma vatandaşlarına uygulanması şöyle dursun, bu kelimenin onların düşüncelerinden, gözlemlerinden ve kulaklarından da uzak tutulması gerektiğini, şerefli Roma yurttaşlarına ve özgür insanlara haç korkusunun uygun olmadığını söylemekteydi³. Musevi ceza hukuku ise hür kişilere en büyük ceza olarak taşlanmayı uygun buluyordu ve çarmıha germeyi dini anlamda lanetleme olarak görüyordu. Bunun nedeni bu cezanın Yahudi savaşlarında birçok Yahudi'ye çok yoğun bir şekilde uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle İsa'nın çarmıha gerilişi Museviler tarafından onun aşağılanması olarak anlaşılmıştır⁴.

Başlangıçta köleler için kullanılan bir işkence aleti olan haç, süreç içerisinde artık Hristiyanlar için bir Roma işkence aleti olmaktan çıkmıştır⁵. İsa'nın çarmıha gerilişi, ölüme karşı zaferi, Hristiyanlık ve imparatorlar için düşmanlara karşı kazanılan zaferin sembolü olmuştur⁶. Roma

¹ Ersoy, N., Semboller ve Yorumları, Dönence Basım ve Yayın, İstanbul, 2007, s. 212.

² Heid, a.g.e., 1100; Kuhn, H. W., "Die Kreuzstrafe während der frühen Kaiserzeit. Ihre Wirklichkeit und Wertung in der Umwelt des Urchristentums", (ed. Wolfgang Haase, Hilderard Temporini), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, 25.1, Walter de Gruyter, Berlin, 1982, s. 745-749.

³ Albayrak, a.g.m., 112-113; Cicero in Verrrem II, 162, bir Roma vatandaşının kendisinin Romalı olduğunu söylemesine rağmen çarmıha gerilip işkence edilmesini hayretle karşılar; ayrıca bkz., Cicero in Verrrem II, 5, 65, 167.

⁴ Heid, a.g.e., 1100.

⁵ Albayrak, a.g.m., 106.

⁶ Acara, M., "Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1998, c.15, S. 1, s. 195.

İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde askerî törenler, ayinler ve zafer kutlamalarında taşınan *signum* (sancak), *vexillum* (törenlerde taşınan askerî sancak, bayrak) ve *tropaion/tropaeum*ların (τροπαίον- mağlup edilen düşmanın silahlarının asıldığı ağacın gövdesi) yerini Bizans Dönemi'nde haç almıştır¹. Antik Çağda Tropaion düşmanın savaş alanını terk ettiği ya da savaşın kaderinin belli olduğu yere dikilmekteydi. Daha sonra zaman içinde tropaion, imparatorluk propagandasının bir aracı ve imparatorluğun bir atribüsü haline geldi. Tropaion artık sadece herhangi bir zaferi değil, imparatorun her zaman ve her daim muzaffer olacağını ifade etmekteydi. Diğer bir değişle haç önceden somut bir nesne iken daha sonradan simgesel olarak imparatorun her zaman savaşı kazandığı anlamına dönüşmüştür. Haç, I. Theodosius Dönemi'nde (MS 379-395) imparatorluk seremonilerinde önemli bir yer almıştır². Taç giyme ve kabul törenleri gibi imparatorluk seremonilerinin, savaş sırasında ve zaferle başkente dönüldüğünde askerî törenlerin ve dinî törenlerin önemli bir parçası olmuştur. MS 4. yüzyılın sonlarında büyük boyutlu bir haç, taç giyme törenlerinin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Dinî törenler sırasında, bayram günlerinde kilise ile saray arasında yapılan yürüyüşlerde, doğal afetlerden sonra kentte yapılan ayinlerde haç taşındığı, yazılı ve görsel kaynaklardan bilinmektedir³. Haç, hiçbir zaman kurumayan bağış ve mucizelik kaynağı olmuştur. Erken Hristiyanlık döneminde haç işaretinin her şeye gücü yettiğine dair *apotropeik* yorumundan, iyileştirici ve mucizevî bir silah olmasından da söz edilmiştir. Haç, özellikle keşiş ritüellerinde demonları kovucu bir araç olmuştur. İlk zamanlarda çöl keşişleri var olduğu düşünülen demonların saldırılarına çok fazla maruz kaldıkları ve daha sonraki dönemlerde yaşayan çöl keşişleri ise haçın demonları kovucu bir araç olarak kullanılmasından dolayı artık eskisi kadar demonların saldırılarına uğramadıkları dile getirilmiştir. Bu da artık haçın ıssız yerlere kadar götürüldüğünü ve koruyucu olarak kullanıldığını göstermektedir⁴. Conybeare, hristiyan bir rahibin bazı sihirli ritüellerle, tanrının veya İsa'nın ruhunu uyararak bu ruhu suya, yeni doğmuş bebeğe, ekmeğe, şaraba, yağa, haç veya İsalı haç içine aktarmakla şeytani güçlerin uyarılmasını ve mabetlere sokulmasını engellemeye çalıştığını aktarır⁵. Haç, nazara karşı korunmada da kullanılmıştır. Konstantinopolis başpiskoposu Johannes

¹ Acara Eser, M., "Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2004a, c. 21, S. 1, s. 144.

² Acara, M., "Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara, 1997, s. 55.

³ Acara Eser, M., "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans, Maden Eserleri: Ağırıklar ve Haçlar", (ed. Koray Olşen) 22. Araştırma, Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2004b, c. 2, s. 53.

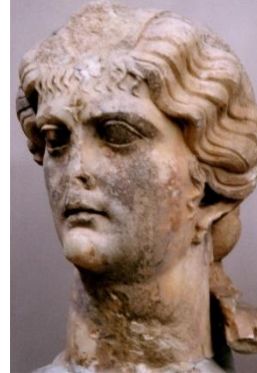
⁴ Heid, a.g.e., 1129.

⁵ Conybeare, F. C., "Christian Demonology IV", The Jewish Quarterly Review, 1897, Jul., Vol. 9, No. 4, s. 597-598.

Chrysostomos çocukların boyunlarına çan asma geleneğine karşı, yalnızca haçın nazara karşı koruyabildiği görüşünü belirtmiştir¹. Yeni doğmuş bebeklerin üzerindeki nazarı uzaklaştırmak için muska tipi yuvarlak madalyonlar takılmıştır. Buna örnek olarak Sicilya'da bulunmuş olan MS 6.-7. yüzyıllara ait madalyon gösterilebilir². Madalyonun ön yüzünde stilize bir yılanbaşı yer alırken kenarı boyunca henüz çözülememiş bir yazıt yer almaktadır. Ayrıca, bir betime (portre, heykel vs.) verilen herhangi bir zararın, orada tasvir edilen kişiye doğrudan etkisi olacağı veya zarar vereceği inancı, hem çok tanrılı dönemde (Grek-Roma), hem de Hristiyanlık'ta yaygın idi. Bir imparatorun veya kişinin heykelinde saklı olduğu düşünülen bu demonik güçleri kovmak için alınına veya yüzüne haç çekilmekteydi. Böylece haçın koruyucu gücüyle demonik güçlerin hem heykel sahibine, hem de başkasına etki etmesi önlenmekteydi. Buna örnek olarak Selçuk Müzesi'nde yer alan Augustus ve Livia portrelerinin alınlarına kazınmış haç işaretlerini verebiliriz (**Bkz. Şek. 2.1-2.2**). Benzer bir uygulama vaftizde de görülmektedir. Katekümenler alınlarına haç çizilerek kutsal suya batırılmaktadır. Tüm bu alna çizilen güçlerin sembolü olan haçın kullanım sebebi gayet açıktır ki insanlar şeytanlardan korkmuş ve şeytanların yaklaşmalarından korunmaya çalışmışlardır³.

Şekil 1.4: Augustus başı, Ephesos-Ark. Müz, Env. 1891

Şekil 1.5: Livia heykeli, Ephesos-Selçuk Ark. Müz. Env. 1-10-75-15

¹ Metaxas, S., "Zur materiellen Kultur des byzantinischen Sizilien", *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, (ed. Beate Böhlendorf-Arslan, Alessandra Ricci), *BYZAS 15*, Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47.

² Metaxas, a.g.m., s. 47.

³ Conybeare, a.g.e., 589.

3. MS 4-7. YÜZYILLAR ARASINDA YAYGIN OLARAK KULLANILAN HAÇ TİPLERİ VE HAÇ MOTİFLERİNİN GÖRÜLDÜĞÜ ESERLER

Haçın çok sayıda çeşidi olduğunu ve bunlardan bazılarının özel formlu olduğunu söylemek mümkündür. Hristiyanlar yüzyıllardır haçı evlerine, kiliselerine ve işyerlerine koymakta, boyunlarına ve elbiselerine takmakta, bazen de haç formunu değişik materyallere kazımaktadırlar. Dikey ve yatay olmak üzere birbiriyle kesişen iki çizgiden oluşan bu geometrik biçim, Hristiyan dünyasında çok geniş bir şekilde yayılmış, çok farklı anlamlar içeren bir simge haline dönüşmüştür. Nitekim bugün üç yüz seksen beşten fazla değişik haç formundan bahsedilmektedir. Fakat bunlardan sadece birkaçı yaygınlaşmıştır. Yaygın olarak kullanılan haçlardan en çok dikkat çekenler ise; Antonius Haçı (*Crux Antoniana*), Andreas Haçı (*Crux Decussata*), Crux monogrammatica (*Signum Christi*), Yunan/Ortodoks Haçı (*Crux Quadrata*), Latin Haçı (*Crux Immissa*), Kulplu Haç (*Anch, Crux Ansata*), Yaba haç (*Furca*), Çapa Haç, (*Anchora Cruciformis*), Petrus Haçı, Patrik Haçı (alm. *Patriarchenkreuz*), Papa Haçı, Slav Haçı, Vaftiz Haçı, Gamalı Haç (*Diecrux Gammata*), Malta Haçı, Yerusalem (Kudüs) Haçı, Staurogramm ve Potent Haçtır¹.

Çalışma kapsamında ele alınan eserler üzerinde betimlenmiş olan haç motiflerinden MS 4. ve 7. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan sekiz tip ana haç tespit edilmiştir. Ancak bunların varyasyonlarının sayısı çoktur. Tespit edilen sekiz ana tip haç şunlardır: Christomonogram, (*Crux Monogrammatica Signum Christi*), Grek Haçı (*Crux Quadrata*), Latin Haçı (*Crux immissa*), Malta Haçı, Potent haçı, Petrus Haçı, Anch Haçı, (*Kulplu Haç, Crux Ansata*), Staurogramm'dır. Bu haçların çıkış dönemleri farklı olmasına rağmen eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Hatta aynı materyal üzerinde farklı iki tip haçın kullanımına dahi rastlanmıştır.

3.1. Christomonogram (*Crux Monogrammatica, Signum Christi*): X ve P harfleri, Christos kelimesinin ilk harfini gösterdiği için kutsal bir sembol olarak kabul edilmektedirler. Erken Dönem Hristiyan kaynaklarında çoğunlukla Hellence İsa Mesih'in ilk harflerinden oluşan X-P harflerini görmekteyiz ki buna Aziz Andreas Haçı da denilmektedir².

¹ Kretschmer, a.g.e., 234; Albayrak, a.g.m., 110; Demirel Gökalp, Z., Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, s. 35.

² Albayrak, a.g.m., 126.

3.2. Grek Haçı (*Crux Quadrata*): Tek kollu, İncil'in haçı olarak bilinen¹ yatay ve dikey kolların eşit olduğu haç tipidir². İdeal bir haç olan Grek Haçı, bir kare içine çizilebilir³. Grek Haçı olan *crux quadrata* Hristiyanlık'ın baskı gördüğü dönemlerde çok kolay saklanmaya müsait olması yönüyle öne çıkmış ve daha sonra da kullanımı devam etmiştir⁴.

3.3. Latin Haçı (*Crux immissa*): Hristiyanlık dünyasında çok yaygın olarak kullanılmakta olan alt dikey kolun, yatay kollardan ve üst dikey koldan daha uzun olduğu bir haç tipidir. İsa'nın bu şekildeki bir haçta öldüğüne inanılmaktadır⁵. Latin Haçı ayakta, kollarını yana açmış bir insan formunda olduğundan, insan vücudunu 2/3 oranında, eşit olmayan bir şekilde böler, ancak bir dikdörtgen içine çizilebilir ve Grek Haçının aksine realist bir haçtır⁶. Tören alaylarında "Latin Haçı" tipinde haçlar taşınmaktadır⁷.

3.4. Malta Haçı: Şövalye Aziz Yuhanna'nın faaliyetlerini ve kuruluşunu temsil eder ki, Kudüs'e gelen Hristiyan hacılara hizmet eden ve Haçlı Seferleri esnasında da askerlere yardımda bulunan bir kişidir. Haçın sekiz sivri ucu bulunmaktadır. Bu da İsa'nın dağdaki vaazının ilk sekiz emrine delalet etmektedir. Haçın alttaki ucu, acı çekme; zirvesi, umut; yatay kolun sol uç noktası, çaba; yatay kolun sağ uç noktası ise inayet olarak da yorumlanmaktadır. Erken Ortaçağ'da bu haç Kudüs Krallığı arması olmuştur⁸.

3.5. Potent Haçı: Haçın her bir kolunun bitiminde kolu dikey ya da yatay kesen kısa bir çubuk bulunan haç tipidir. Potent Haç çok çeşitli tiplerde

---

¹ Ersoy, a.g.e., 215.

² Kretschmer, a.g.e., 234.

³ Ersoy, a.g.e., s. 215.

⁴ Albayrak, a.g.m., 126.

⁵ Albayrak, a.g.m., 126.

⁶ Ersoy, a.g.e., s. 215.

⁷ Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 490.

⁸ Kretschmer, a.g.e., 236; Albayrak, a.g.m., 127.

betimlenmiştir. Sade olarak betimlendiği örneklerin yanında çelenk içinde bulunan örnekleri de mevcuttur. Potent Haçın basamaklar üzerinde, kaide üzerinde, *globus* üzerinde ve palmiyeler arasında betimlendiği örnekler de bulunmaktadır. Genellikle basamaklar üzerindeki tipi gümüş *hexagram* sikkelerde MS 7. ve 8. yüzyıllarda görülmektedir. İki imparatorun arasında basamak, kaide ya da *globus* üzerinde de tasvir edilmiştir. Bu tip betimleme ilk kez imparator II. Tiberius Dönemi'nde (MS 574-582) görülmektedir ve imparator Ioannes III. Dukas Dönemi'nde (1221-1254) son bulduğu bilinmektedir¹.

3.6. Petrus Haçı: Aziz Petrus öldürüleceği zaman İsa'ya saygısından dolayı onun gerildiği haçın tam tersi bir haçı tercih etmiştir. Bu haç ters çevrilmiş bir Latin Haçını andırmaktadır².

3.7. Kulplu Haç (*Anch, Crux Ansata*): Kulp Haçı, *Anch* veya *Crux Ansata* olarak da adlandırılmaktadır. T üzerinde yuvarlak veya oval bir şekil yer almaktadır. Bu işaret eski Mısır hiyerogliflerinde yaşam ve yaşam suyu anlamına karşılık gelmekte, Kıptiler (Mısır Hristiyanları) bu simgeyi üzerlerine almaktadırlar³.

3.8. *Staurogramm*: İsa'yı temsil eden bir monogramdır. Grek harfleri olan Rho (P) ve T (Tau)'nun üst üste konulmasıyla oluşmuştur. Bu harfler *Stauros* kelimesinin kısaltmasıdır. *Stauros*'ta bulunan T ve R harflerinden oluşmaktadır. *Stauros* kelimesi genellikle haç olarak çevrilmektedir, ancak kelimenin kökü kazık anlamına gelmektedir⁴.

İsa'nın çarmıha gerilişini sembolize eden haç, Hristiyan sanatında dini simgeler arasında en yaygın kullanılan motif olmuştur⁵ ve ayinlerde yer aldığı gibi çok farklı materyalden yapılmış (altın, gümüş, bronz, kurşun, taş, mermer, traverten, kireç taşı, pişmiş toprak, alçı ve ahşap) birçok eser üzerinde de tasvir edilmiştir. Lahitler, sütun başlıkları, parapetler, ambonlar,

¹ Demirel Gökalp, a.g.m., 34-35.

² Albayrak, a.g.m., 128.

³ Kretschmer, a.g.e., 234.

⁴ Heid, a.g.e., 1100; Albayrak, a.g.m., 106.

⁵ Acara, a.g.t., 55.

korkuluklar, templon başlıkları, templon arşitravları, sütun kaideleri, alınlıklar, döşeme levhaları, parapetler, lahit rölikerler, payeler, plinteler, levhalar, mezar stelleri, dini yapılar, sikkeler, madalyonlar, kıyafetler, halılar, rölikerler, seramik kandiller, buhurdanlar, çok kollu kandiller, ağırlıklar, metal mühürler, pişmiş toprak ekmek mühürleri, pişmiş toprak levhalar, süs kutuları, kemer tokaları, pandantifler, patenler, kaşıklar, vb. birçok eser üzerinde haç motifleri betimlenmiştir

BİÇİMSEL KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

MS 4. ve 7. Yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş metal, taş ve pişmiş topraktan yapılmış farklı birçok eser ele alınmıştır. Eserlerdeki haç motifleri detaylı olarak incelenmiş olup yaygın olarak kullanılan haç motiflerinin hangileri olduğu ve bu haç motiflerinin gelişim gösterip göstermedikleri ortaya koyulmuştur. Bu dönemler arasında ele alınan eserler üzerinde betimlenen sekiz ana tip haç formu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu haçlar kendi içerisinde de farklı birçok biçimsel özellik göstermektedir. Kimi haç formlarındaki biçimsel özellikler tarihllemeye yardımcı kriter oluştururken bazı haç formları biçimsel özellik göstermemekle birlikte tarihllemede bir kriter oluşturmamaktadır. Malta Haçı, Staurogramm, Christomonogram, Potent Haçı, Petrus Haçı ve Anch Haçının tarihllemeye yardımcı kriter oluşturmadığı, Latin Haçı ve Grek Haçının farklı birçok biçimsel özellik göstererek tarihllemeye yardımcı kriter olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Genel olarak kazıma ve kabartma şeklinde işlenen haçlar, eserler üzerinde genellikle çelenk içerisinde, hayvan figürleriyle, bitkisel ve geometrik motiflerle, dinsel işaretlerle, A ve W harfleriyle, yazıtlar ve sahnelerle betimlenmektedir. Kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturup düz ve içbükey şekilde sonlanan Malta Haçları ağırlıklar, kandiller, *polykandilion* 'lar, rölikerler, lahitler, başlıklar, levhalar, lentolar, kuyu bileziği, döşeme parçası ve işlevi belirlenemeyen eserler üzerinde görülmektedir. Ele alınan bu eserler üzerindeki bütün Malta Haçlarının aynı özellikleri göstermelerinden dolayı tarihllemeye yardımcı kriter oluşturmadıkları düşünülmekle birlikte bu tip Malta haçlarının MS 4. yüzyıldan itibaren görüldüğü tespit edilmiştir (**Bkz. Kat. 1, 2**). Sola dönük bir Rho (P) döngüsü ve Tau (T) harflerinin üst üste konulmasından oluşan Staurogrammlar çalışma içerisindeki kandiller, lahitler, sikkeler, mezar stelleri, levhalar, metal haçlar ve alçı kalıp üzerinde görülmektedir. Bu haç formunun da eserler üzerinde farklı özellikler göstermediği görülmüş ve tarihllemeye yardımcı kriter oluşturamayacağı kanısına varılmıştır. Bu haç formu MS 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır (**Bkz. Kat. 3, 4**). Christomonogram, Rho (P) ve Chi (X) harflerinin üst üste konulmasıyla

oluşan haç formudur. Bazı eserler üzerinde I (Iota) ve Chi (X) harflerinin üst üste konulmasıyla oluşturulduğu da görülmektedir. Bu haç formu da tarihllemeye yardımcı biçimsel özellikler göstermemektedir. Bu çalışma içerisinde yer alan sikkeler, lahitler, levhalar, pişmiş toprak levha ve parapet üzerinde betimlendiği görülmüştür. Christomonogram, Büyük Konstantin'in labarum (flama) ve kalkanların üzerine bastırmasından itibaren görülmektedir. (**Bkz. Kat. 5, 6**). Petrus Haçı ise sikke katalogu içerisinde sadece tek bir eser üzerinde betimlenmiştir. Bu eser MS 6. yüzyılın ortasına tarihlendirilmiştir. Petrus Haçının katalog çalışması içerisinde sadece bir eser üzerinde betimlenmesinden dolayı hangi tarihler arasında görüldüğüne dair kesin bir yargı belirtilememektedir (**Bkz. Kat. 7**). Potent Haçı kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederek uçlarda düz çizgiyle sonlanmaktadır. Bu haç formunun da farklı biçimsel özellikler göstermeyerek sikkeler ve ağırlıklar üzerinde betimlendiği görülmüştür. MS 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar görülmektedir (**Bkz. Kat. 8, 9**). Anch Haçı, çalışma içerisinde mezar stelleri üzerinde betimlenmiştir. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek üçgenimsi bir motif oluştururken üst kol yuvarlak kulp biçiminde yapılmıştır. Bu da bir Mısır geleneğini göstermektedir. Bu haç formunun betimlendiği eserler MS 4. -7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Bu tarihlere dayanarak MS 4. yüzyıldan itibaren görülmekte olduğu düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 10, 11**).

Latin ve Grek Haçının ise birçok biçimsel özellik göstermekte olduğu ve tarihllemeye yardımcı ölçüt olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu haçlar köşeleri ikişer daireyle sonlananlar, üzeri geometrik motiflerle bezeli olanlar, uç kısımları palmet formunda sonlananlar, merkezinde cam boncuk ve daire bulunanlar, çiçek formunda olanlar ve kol uçları farklı formlarda sonlananlar şeklinde incelenmiştir.

Katalog içerisinde köşeleri ikişer daire ile sonlanan haç motifleri polykandilionlar, kalisler, kandiller, templon arşitravı, ağırlıklar, ekmek mühürleri üzerinde ve metal haçlarda görülmüştür. Bu tip biçimsel özelliklerin görüldüğü eserler genel olarak MS 5.-6 yüzyıllar ile 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Ancak bu eserler içerisinde yer alan bir kandil, üzerinde aynı biçimsel özellik gösteren haç formu taşımasına rağmen MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu biçimsel özelliğe genel olarak baktığımızda yoğun olarak MS 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı ve MS 7. yüzyıla kadar görülmeye devam ettiği tespit edilmiştir (**Bkz. Kat. 12, 13**).

Merkezi cam boncukla süslenmiş olan haç ve haç motifleri, ağırlıklar üzerinde ve metal haçlarda görülmüştür. Bu tip haç motiflerini *Khairidinova* yaptığı çalışma kapsamında MS 5. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın

ilk yarısına tarihlendirirken¹ yapmış olduğumuz çalışma içerisinde MS 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş eser üzerinde de bu tip örneğe rastlanmıştır. Ancak kataloğa genel olarak baktığımızda farklı objeler üzerinde görülen merkezi cam boncukla süslenmiş olan haç motiflerinin MS 5. yüzyıl ile 7. yüzyıllar arasında görüldüğü kanısına varılmıştır. Bu tip haçların daha sonraki dönemlerde de görüldüğü bilinmekle birlikte en erken MS 5. yüzyıla tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 14, 15**).

Katalog içerisinde diğerlerinden çok farklı biçimsel özellik gösteren kol uçları palmet şeklinde sonlanan haçlar yer almaktadır. Bu haçlar kaşık ile lahit üzerinde ve metal haçlarda görülmektedir. Bu haçlar biçimsel olarak karşılaştırıldığında üç haç formunun da aynı şekil sonlandığı görülmekte fakat işlenişte biçimsel farklılıklar yer almaktadır. Metal haç ile lahit üzerinde yer alan haçın kolları biçimsel açıdan benzerlik göstermektedir. İkisinin de kol uçlarında yer alan palmet şeklindeki yapraklar yanlara doğru açılarak kıvrım oluştururken orta kısmı dış bükey biçimde şekillendirilmiştir. Kaşık üzerinde yer alan haçın kolları ise “W” şeklini andırır biçimde ve palmet şeklinde iki kenarı uzun, sivri köşelerle ve orta kısmı küçük üçgen biçiminde sonlanmaktadır. Kaşık üzerindeki palmet daha keskin ve sivri hatlarla işlenirken diğer ikisi daha yumuşak ve kıvrımlı hatlarla işlenmiştir. Metal haç MS 6.-7. yüzyıllar arasına, kaşık MS erken 7. yüzyıla, lahit ise MS 4. yüzyılın üçüncü çeyreği ile 650 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Bu üç esere bakılarak kolları palmet şeklinde sonlanan haçların en erken MS 6. yüzyılda görülmekte olduğu düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 16**).

Çalışma içerisinde Grek Haç formu gibi dört kolu da eşit olan, fakat diğer haç formlarından farklı özellik gösteren çiçek formunda haç ve haç motifleri yer almaktadır. Bu haç formu kandil ile parapet üzerinde ve metal haçlar içerisinde görülmüştür. Bu haçlar çiçeğe benzer bir forma sahip olup merkezden kollara doğru genişleyerek uçlarda yuvarlak yaprak şeklinde sonlanmaktadır. Diğer örneklerden farklı olan bu Grek Haç formunun en erken MS 5. yüzyılda görülmüştür (**Bkz. Kat. 17**).

Haç motiflerini tarihlemeye yardımcı diğer bir biçimsel özellik de haçlar üzerinde yer alan geometrik bezemelerdir. Bu geometrik bezemeler, kazıma tekniğinde yapılmış olup iç içe geçmiş konsantrik, içi noktalı, küçük tek merkezli ve dört kolunun uç kesimleri kazınarak işlenmiş üçlü tek merkezli dairelerin süslemeleriyle oluşturulmaktadır. Katalogda kandil ile kemer tokası üzerinde betimlenen haçlarda ve metal haçlar üzerinde bu tip süslemelere rastlanmıştır. Bu haçlar da Eski Kermen bayırındaki² ve Denizli Arkeoloji Müzesi’ndeki haçlar³ gibi Erken Bizans Dönemi içerisinde

¹ Khairedinova, a.g.m., s. 425.

² Khairedinova, 2012, s. 424.

³ Özdemir-Öztaşkın, a.g.m., 491.

değerlendirilmektedir. Çalışma içerisinde ele alınan örnek eserlere bakılarak genel olarak bakıldığında MS 5. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar olan dönem içerisinde görüldüğü kanısına varılmıştır (**Bkz. Kat. 18**).

Çalışma içerisinde lahitler üzerinde merkezinde daire ve noktalı daire ile bezenmiş olan haç motifleri görülmüştür. Bu tip biçimsel özellik gösteren haçların tarihlenmeye yardımcı kriter oluşturacağı düşünülmüştür. Merkezi dairesel haç formu olarak adlandırdığımız bu haçların kol uçları iki farklı biçimsel özellik göstermektedir. Kiminde merkezdeki daireye bağlı olan kollar, uçlara doğru abartılı üçgenimsi bir formla genişleyerek düz şekilde sonlanırken kiminde merkezdeki daireye bağlı olan kollar, merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam edip kol uçlarında bir anda genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturmakta ve düz şekilde sonlanmaktadır. Eserlerin tarihlerinden yola çıkılarak bu tip biçimsel özellik gösteren haç motiflerinin MS 6. yüzyıl ve sonrasındaki dönemler arasında görülebileceği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 19**).

Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan levha¹ ile München, ASS'da sergilenmekte olan parapet² üzerinde benzer rozetler görülmektedir. Kalp formunda altı sarmaşık yaprağının birleştirilmesiyle oluşturulmuş olan bu rozetlerin, bazı lahitler üzerinde yer alan I (Iota) ve X (Chi)'nin üst üste yerleştirilmesiyle oluşmuş *Christomonogramları* anımsattığı düşünülmektedir. Bu eserlere genel olarak baktığımızda hepsinin MS 5.- 6. yüzyıllara tarihlendirildiği görülmüştür.

Kol uçları farklı biçimde sonlanan haç motiflerini biçimsel olarak karşılaştıracak olursak 'kolları merkezden uçlara doğru düz şekilde devam ederken uçlarda genişleyerek üçgenimsi bir form alıp dışbükey, içbükey ve düz şekilde sonlanan' haç motiflerine sikkeler, ağırlıklar, polykandilionlar, kalisler, lahit formu rölikerler, lahitler, başlıklar, levhalar, ambonlar, parapet, ekmek mühürleri, işlevi belirlenemeyen eserler üzerinde ve metal haçlarda rastlanmıştır. Bu tip biçimsel özellik gösteren haçları genel olarak incelediğimizde bu haçların MS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirildikleri görülmüştür. Bu incelemeye dayanarak bu tip biçimsel özellik gösteren haçların en erken MS 5. yüzyıla tarihlendirilebileceğini söyleyebiliriz (**Bkz. Kat. 20**).

'Kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz ve içbükey şekilde sonlanan' haç motiflerine metal haçlarda; kandiller, sikkeler, ağırlıklar, polykandilionlar, buhurlar, patenler, kaşıklar, lahit formu

¹ Temple, Ç., "Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 184.

² Wamser, L., Die Welt von Byzanz-Europas Östliches Erbe, Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur, Sergi katalogu München, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004, s. 77.

rölikerler, lahitler, mezar stelleri, başlıklar, levhalar, lentolar, ekmek mühürleri, taş kalıp, yarım sütunlu plinte ve işlevi belirlenemeyen eserler üzerinde rastlanmıştır. Genel olarak incelediğimizde bu tip biçimsel özellik gösteren haçların MS 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş olan eserler üzerinde betimlendikleri görülmektedir. İncelenen bu örneklere dayanarak bu tip biçimsel özelliğin haçın yayılım göstermeye başladığı MS 4. yüzyıldan itibaren görülmekte olduğu ve daha geç dönemlere kadar da görülmeye devam ettiği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 21**).

‘Kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederek uçlarda düz ve içbükey şekilde sonlanan’ haç motiflerinin ağırlıklar, sikkeler, kandiller, lahit formulu röliker, lahitler, başlıklar, levhalar ve ahşap alınlıklar üzerinde sade bir şekilde betimlendiği görülmektedir. Bu eserler üzerindeki haçlar biçimsel olarak karşılaştırıldığında aynı tür özellikler gösterdikleri, kandil ve levha örneklerinde MS 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirildiği ancak diğer eserlerde en erken MS 5. yüzyılla 7. yüzyıllar arasına tarihlendirildiği görülmüştür. Örnekler genel olarak incelendiğinde bu tip biçimsel özellik gösteren haç motiflerinin her dönemde görüldüğü ve biçimsel açıdan farklı bir özellik göstermeyerek devam etmesinden dolayı tarihleme açısından sağlıklı bir sonuç vermeyeceği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 22**).

‘Kolları merkezden uçlara doğru aynı boyutta devam ederken uçlarda genişleyerek düz ve içbükey şekilde sonlanan’ haç motiflerinin levhalar, lahit formulu röliker, lahitler, templon parçaları, levhalar ve pilaster üzerinde betimlendiği görülmektedir. Bu eserlere genel olarak bakıldığında eserlerin ikisinin MS 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlendiği diğerlerinin ise MS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirildiği görülmüştür. Bu tarihllemelere dayanarak bu tip biçimsel özellik gösteren haçların MS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 23**).

‘Kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek uçlarda çatal şeklinde sonlananlar ve kolları merkezden uçlara doğru aynı boyutta devam ederken uçlarda çatal şeklinde sonlanan’ haçlar lahit formulu rölikerler, ekmek mühürleri, levhalar ve mezar stelleri üzerinde görülmüştür. Bu eserler MS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Bu biçimsel özelliğin, eserlerin tarihlerine dayanılarak en erken MS 5. yüzyıldan itibaren tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (**Bkz. Kat. 24**).

SONUÇ

“MS 4.-7. Yüzyıllar Arasındaki Haç Motiflerinin Gelişimi” konulu çalışmada farklı materyallerden yapılmış, çok çeşitli ve çok sayıda eser üzerinde betimlenen haç motiflerinin gelişimi ve farklı kültürlerdeki anlamları incelenmiştir.

Haç, Hristiyanlık öncesinde çarımha germe cezası olarak kullanılmış olup farklı kültürlerde, farklı anlamlar yüklenerek çeşitli tip ve sembollerle de karşımıza çıkmaktadır. Bir işkence aleti olarak kullanılan haç, Hristiyan tarihi içerisinde İsa'nın çarımha gerilmesiyle önemli bir simge haline gelmiş ve MS 4. yüzyılda Milve Köprüsü'ndeki savaş öncesinde Büyük Konstantin'in gökyüzünde ve rüyasında gördüğü işaretler sonrasında önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak haç, Hristiyan sanatında dini semboller arasında en yaygın olarak kullanılan motif olmuştur. Bu da göstermektedir ki haç, zamanla ilk kullanım amacından uzaklaşmış ve kutsal bir şekle bürünmüştür. Bu şekliyle haç, önemini koruyarak ve çeşitlilik göstererek günümüze kadar gelmiştir.

Tarihi süreç içerisinde çok sayıda farklı haç formu olduğu bilinmekle birlikte çalışma kapsamında ele alınan farklı birçok materyal ve obje üzerinde sekiz farklı haç formuna rastlanmıştır. Bunlar; Christomonogram, (*Crux Monogrammatica*, *Signum Christi*), Grek Haçı (*Crux Quadrata*), Latin Haçı (*Crux Immissa*), Malta Haçı, Potent Haçı, Petrus Haçı, Anch Haçı, (*Crux Ansata*, *Kulplu Haç*), Staurogramm'dır. Bu haçlar, eserler üzerinde kabartma ve kazıma tekniğinde işlenmiş olup kimi eserlerde tek betimlenirken kimi eserlerde çelenk içerisinde kimi eserlerde ise başta İsa'nın yaşamından alınan sahneler olmak üzere yazıtlarla, hayvan figürleriyle, dinsel işaretlerle, A ve ω harfleriyle*, geometrik ve bitkisel motiflerle betimlenmiştir. Geometrik ve bitkisel motiflerin mekânı doldurma kaygısıyla işlenmiş olduğu diğer bezemelerin ise sembolik anlamlar yüklenerek işlendiği düşünülmektedir. Çalışma içerisindeki bazı haç motifleri de eğer eserler üzerinde boş alan fazla ise daha büyük boyutta işlendiği, alan dar ise daha küçük boyutta işlendiği, kol uçlarının da bu alana göre şekil aldığı görülmüştür. Bu örneklerle bakılarak haçların bazı eserler üzerinde mekânın darlığına ve genişliğine göre küçük veya büyük boyutlarda; kol uçları dar veya geniş biçimde; Latin Haçı, Grek Haçı veya Malta Haçı formunda işlendikleri ve mekâna göre şekil aldıkları düşünülmektedir.

Haç motiflerinin, farklı formlarda görülmelerinin yanı sıra kendi içerisinde de farklı birçok biçimsel özellik gösterdikleri tespit edilmiştir. Haçlar biçimsel açıdan, form ve üzerindeki bezemeler açısından

---

* Alpha ve Omega Grek alfabesinin ilk ve son harfleri olup İsa'nın ve Hristiyanlığın "İlk ve Son" (başlangıç ve son) olduğuna işaret eder.

karşılaştırmalı olarak incelenmiş olup bu karşılaştırmalar sonucunda Malta Haçı, Potent Haçı, Petrus Haçı, Anch Haçı, Staurogramm ve Christomonogram'ın tarihlemeye yardımcı kriter oluşturmadığı, Latin Haçı ve Grek Haçının köşeleri ikişer daireyle sonlananlar, üzeri geometrik motiflerle bezeli olanlar, uç kısımları palmet formunda sonlananlar, merkezinde cam boncuk ve daire bulunanlar, çiçek formunda olanlar ve kol uçları farklı formlarda sonlananlar, kolları merkezden uçlara doğru düz şekilde devam ederken uçlarda genişleyerek üçgenimsi bir form alıp dışbükey, içbükey ve düz şekilde sonlananlar, kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz ve içbükey şekilde sonlananlar, kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederek uçlarda düz ve içbükey şekilde sonlananlar, kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederken uçlarda genişleyerek düz ve içbükey şekilde sonlananlar, kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek uçlarda çatal şeklinde sonlananlar ve kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederken uçlarda çatal şeklinde sonlananlar, kolları merkezde yer alan daireden uçlara doğru düz şekilde devam ederken uçlara yakın kısımda genişlemeye başlayarak abartılı üçgenimsi bir form alıp düz ve içbükey şekilde sonlananlar olarak farklı birçok biçimsel özellik gösterdikleri görülmektedir. Bu özellikler dikkate alınıp tarihlemeye yardımcı kriter oluşturabilecekleri düşünülmektedir. Kimi haçların ise sade şekilde işlenmiş olması, kol uçlarında farklı bir biçimsel özellik göstermemesi ve MS 4. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayıp daha geç dönemlere kadar aynı biçimsel özelliği koruyarak kullanılmaya devam etmesi tarihlendirilmelerini zorlaştırmıştır ve tarihlendirmeye yardımcı bir kriter oluşturamayacakları sonucuna varılmıştır.

Çalışma içerisinde incelenmiş olan haçların belli bir gelişim izlediği görülmüş olup kollardan uçlara doğru düz şekilde devam eden, kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz ve içbükey şekilde sonlanan, üzerinde herhangi bir bezeme veya biçimsel özellik bulunmayıp daha sade özellikler gösteren, Christomonogram, Potent Haçı, Anch Haçı, ve Malta Haçlarının aynı özellikleri göstermekle birlikte, belirtilen bu özellikleri gösteren haçların MS 4.-7. yüzyıllar arasına; köşeleri ikişer daireyle sonlanan, merkezi cam boncukla süslenmiş olan, çiçek formunda olan, üzeri konsantrik dairelerle bezenmiş olan, kolları merkezden uçlara doğru düz şekilde devam ederken uçlarda genişleyerek üçgenimsi bir form alan, kol uçları çatal şeklinde sonlanan, kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederken uçlarda genişleyerek sonlanan haçların ve Staurogramm Haçının MS 5.-7. yüzyıllar arasına; kol uçları palmet şeklinde sonlanan ve kolları merkezde yer alan daireden uçlara doğru düz şekilde devam ederken uçlara yakın kısımda genişlemeye başlayarak abartılı üçgenimsi bir form alıp sonlanan haçların ise MS 6.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilecekleri düşünülmektedir. Bu gelişime bakılarak erken dönemlerde daha sade haçlar

görülürken ilerleyen dönemlerde haç formlarında farklı biçimsel özellik görülmeğe başlandığı ve daha bezemeli haçların görüldüğü söylenebilir.

KATALOG*

Kat. No: 1 **Yeri:** Berlin, SMB-PK, MSB. **Buluntu Yeri:** Kahire **Env. No:** 6157 **Türü:** Sütun Başlığı **Malzeme:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** Y. 36,5 cm üst G. 48 cm başlığın Ç. 28 cm **Dönemi:** MS 5.-6. yüzyıl

Açıklama: Akhantus yapraklarıyla bezeli olan başlığın merkez kısmında çelenk içerisinde bir Malta Haçı yer almaktadır. Haçın kolları merkezden uçlara doğru üçgen oluşturacak şekilde genişleyerek içbükey biçimde sonlanmaktadır. Yuvarlak sütun başlığın üzeri ve çelengın iki kenarı genişleyen sap ve yapraklarla örtülmüştür. Haç kollarında ve yaprak aralarındaki boşluklarda gölgelemeler oluşmuştur (Falck, 1996, s. 92, Kat. No. 29).

Kat. No: 2 **Yeri:**___ **Buluntu Yeri:** Amorium **Env. No:**___ **Türü:** Kabartmalı Levha **Malzeme:** Kireçtaşı **Ölçüleri:**___ **Dönemi:** MS 6. yüzyıl

Açıklama: Aşağı Şehir Kilisesi'nin dışında bulunan kireçtaşı kabartmalı levhadır. Ön yüz profilli bir çerçeve içerisine alınmıştır. Çerçevenin merkezinde kabartmalı bir daire içerisinde kabartmalı bir Malta haçı betimlenmektedir. Haç kolları merkezden uçlara doğru üçgen oluşturacak şekilde genişleyerek içbükey biçimde sonlanmaktadır (Lightfoot, 2007, s. 49).

Kat. No: 3 **Yeri:** München, Sammlung C.S. **Buluntu Yeri:** Küçük Asya (?) **Env. No:** 670 **Türü:** Buhurdan Kapağı **Malzeme:** Bronz döküm **Ölçüleri:** Y. 9,1 cm **Dönemi:** MS 5.-7. yüzyıllar

Açıklama: Buhurdanın alt kısmı eksiktir. Kapağın üzeri iki bölümden oluşan geometrik, yatay kıvrımlı yaprak motifleriyle bezenmiştir. Kapak, Erken Hristiyanlık sembolü olan bir monogram haçla taçlandırılmıştır. Rho ve Tau harflerinin üst üste konmasıyla oluşmuş Staurogramm görülmektedir. Haçın yatay kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır. Staurogrammın üzerinde bir güvercin oturmaktadır (Wamser, 2004, s. 120, Kat. No. 154).

Kat. No: 4 **Yeri:** München, Sammlung C.S. **Buluntu Yeri:** Küçük Asya (?) **Env. No:** 1896 **Türü:** Monogram Haç **Malzeme:** Bronz döküm **Ölçüleri:** Y. 22,1 cm G. 11,4 cm **Dönemi:** MS 5. yüzyıl

---

* Resim kaynağı için söz konusu katalogda belirtilen esere bakınız.

Açıklama: Haçın arka yüzüne bir Hellence yazıt kazınmıştır. Korozyona uğradığı için sadece bazı harfler okunabilmektedir. Yazıtın, “EYXH” (Yeminler) kelimesiyle başladığı düşünülmektedir. Bu haçın bir bağışlama, hediye etme amaçlı kullanıldığı varsayılmaktadır. Monogram haçın kökeni Staurogramm (Yunanca monogram haç)’dır. T (Tau) ve P (Rho) harflerinden oluşmaktadır. Daha sonradan P (Rho) döngüsünün Latin tipi haça bağlanmasıyla *crux monogrammatica* olarak adlandırılmıştır. Bu formun ilk kez Hellence, papirüs metinlerinde MS 200 civarında görüldüğü bilinmektedir. Monogram haçlar, bağımsız olarak nadir kullanılan dini objelerdendir. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır. Ayrıca haçın dikey alt kolunda bir sap görülmektedir. Haç bu sap yardımıyla bir taşta sabitlenerek kullanılmıştır (Wamser, 2004, s. 128, Kat. No. 164).

Kat. No: 5 Yeri: München Sammlung C.S. **Buluntu Yeri:** İspanya **Env. No:** 916 **Türü:** Terakota Pişmiş Toprak Levha **Malzeme:** Pişmiş toprak **Ölçüleri:** Y. 41,7 cm, G. 34,5 cm, K. 4,4 cm **Dönemi:** MS 6.-7. yüzyıllar

Açıklama: Dikdörtgen şekilde ve kenarı tam olarak belirgin değildir. Yüzeyde beş tane madalyon vardır. Ortasında yüksek kabartma şeklinde çevrelenmiş olan Christomonogram yer almaktadır. Sağda ve solda farklı şekilde biçimlendirilmiş rozetler ve aşağıda baklava dilimli madalyonlar görülmektedir. Bu levhanın tavan kaseti olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Wamser, 2004, s. 96, Kat. No. 123).

Kat. No: 6 Yeri: Sadberk Hanım Müzesi **Buluntu Yeri:** __ **Env. No:** 10045 **Türü:** Sikke **Malzeme:** Bronz **Ölçüleri:** 5.09 gr, 24 mm, ky. 12 **Dönemi:** MS 383

Açıklama: Aelia Flacilla (I. T heodosius'un karısı), Ay.: SALVS REI PVBLICAE yazmaktadır. Victoria oturmakta, önünde küçük sütun üstünde duran kalkana Christomonogram yazarken betimlenmektedir. Christomonogram Rho (P) ve Chi (X) harflerinin üst üste konulmasıyla oluşturulmuştur, kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır. Kesimde: CONT yazısı yer almaktadır (Tekin, 2004, s. 88, Kat. No. 79).

Kat. No: 7 Yeri: Yalvaç Müzesi **Buluntu Yeri:** __ **Env. No:** 625 **Türü:** Sikke **Malzeme:** Bakır **Ölçüleri:** 32 mm, 14.31 gr, ky. 6, Of.: Δ **Dönemi:** MS 527-38

Açıklama: I. Iustinianus-Konstantinopolis-40 Nummi, Ay.: M değerinin üzerinde ve sağ boşlukta Petrus Haçı, sol boşlukta yıldız, aşağıda of. harfi yer almaktadır. Değerin üzerinde yer alan haçın kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederek uçlarda düz şekilde sonlanırken sağ

boşlukta yer alan haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır (Demirel Gökalp, 2009, s. 56, Kat. No. 28).

Kat. No: 8 Yeri: Yalvaç Müzesi **Buluntu Yeri:** ___ **Env. No:** 4087 **Türü:** Sikke **Malzeme:** Gümüş **Ölçüleri:** 6.60 gr, 22 mm, ky. 6 **Dönemi:** MS 654-659

Açıklama: II. Constans-Tip 4-Konstantinopolis, Ay.: ⲔϢϨⲀⲓⲛⲧ yazmaktadır. Üç basamaklı kaide üzerinde globus ve üzerinde Latin formda bir Potent Haçı, sağ boşlukta B harfi yer almaktadır (Demirel Gökalp, 2009, s. 93, Kat. No. 396).

Kat. No: 9 Yeri: İstanbul Arkeoloji Müzesi **Buluntu Yeri:** Doğu Akdeniz ve Ege **Env. No:** 7026 (M) **Türü:** Ağırlık **Malzeme:** Kurşun bronz ile kaplı **Ölçüleri:** 36 x 36 x 7 mm; 80,82 gr **Dönemi:** MS 5.-6. yüzyıllar

Açıklama: Kare şeklindedir. Sadece ön yüzde üç merkezli halka ve ortasında merkezi nokta yer alır. İki çift eş merkezli halkanın üst kısmına Latin formda bir Potent Haçı, sağına ve soluna dinsel işaretler olan ΓⲐ harfleri işlenmiştir. Haçın kolları aynı kalınlıkta fakat uçlarda düz çizgi şeklinde sonlanmıştır. Ağır bir şekilde korozyona uğramıştır. Kenar ve köşeleri aşınmıştır (Tekin-Baran Çelik, 2013, s. 71, Kat. No. 271).

Kat. No: 10 Yeri: Berlin, SMB-PK, MSB. **Buluntu Yeri:** Fayyum **Env. No:** 4726 **Türü:** Mezar Steli **Malzeme:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** Y. 26 cm, G. 19,5 cm **Dönemi:** MS 4. yüzyıl

Açıklama: Dikdörtgen yapıda olan stelin etrafı üç sıra yivli bir çerçeve ile çevrelenmiştir. Sağ üst kısmı kırılmış olan stelin merkezine, kolları abartılı biçimde genişlemekte olan Anch Haçı işlenmiştir. Haç, iki sütunla yükseltilmiş bir kemer üzerinde yer almaktadır. Anch Haçının dikey üst kolu hariç diğer kolları merkezden uçlara doğru bir anda genişleyerek üçgenimsi bir form alıp uçları içbükey şekilde sonlanmaktadır. Dikey üst kol ise yuvarlak formda yapılmıştır. Bunun içerisinde kolları abartılı küçük bir Grek Haçı vardır. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek uçları düz şekilde sonlanmaktadır. Bu mezar stelinin Mısır'daki en erken Hristiyan mezar stellerinden biri olduğu söylenmektedir (Falck, 1996, s. 116, Kat. No. 63).

Kat. No: 11 Yeri: Berlin, SMB-PK, MSB **Buluntu Yeri:** Mısır, Hermonthis (Armant) **Env. No:** 4733 **Türü:** Mezar Steli **Malzeme:** Kumtaşı **Ölçüleri:** Y. 46,5 cm, G. 27 cm **Dönemi:** MS 6.-7. yüzyıllar

Açıklama: Kumtaşı malzemedan yapılmıştır. Dikdörtgen formda olan stelin yüzeyi iki bezeme paneline ayrılmıştır. Üst kısımda yer alan çatıyı sütun taklidi kenar süslemesi taşımaktadır. Çatının sağına ve soluna Alpha ve Omega harfleri yazılmış, iç kısmına ise bir Grek Haçı yerleştirilmiştir. Haçın iki yanında antitetik şekilde oturan iki kuş yer almaktadır. Haç kolları

mekânın darlığından dolayı farklı şekil almıştır. Yatay kollar merkezden uçlara doğru genişlerken, dikey kollar düz bırakılmıştır. Çatının alt kısmı başlıklı ve kaideli tek yivli bir sütunla bölünmüştür. Sütunun sağına ve soluna Anch Haçı işlenmiştir. Haçın üst kolu yuvarlak kulp şeklinde içi dolgulu yapılmıştır. Orta kısmında küçük bir daire bulunmaktadır. Diğer kollar ise merkezden uçlara doğru genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturmakta ve düz şekilde sonlanmaktadır. Alt kısımda çerçeve içerisinde Mısır dilinde bir yazıt yer almaktadır. Yazıtta, ölen kişinin adı ve kökeni “Atinoei’den Maria” biçiminde yazılmıştır. Antinopolis olarak bilinen yer adının, Atinoei şeklinde yanlış yazıldığı bilinmektedir (Falck, 1996, s. 123-124, Kat. No. 74).

Kat. No: 12 **Yeri:** Hama Müzesi **Buluntu Yeri:** Suriye, Hama **Env. No:** 301-3 **Türü:** Adak Haçı **Malzeme:** Bronz **Ölçüleri:** Y. 9 cm, G. 6,5 cm **Dönemi:** MS 5.-6. yüzyıllar

Açıklama: Yazıtlı bir Latin Haçıdır. Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek köşelerde iki şey daireyle ve içbükey şekilde sonlanmaktadır. Haçının üst kısmında yer alan kulpa zincir bağlanarak haç göğüs hizasında taşınmıştır. Haçın üzerinde yer alan Hellençe yazıtın Türkçe çevirisi şu şekildedir: “Ey Aziz Johannes, insanlara (burada oturanlara) ve haçın sahibi Philomelos’a acı (rahmet et).” Haçın diğer yüzündeki yazıtta ise “Ey Aziz...Philomelos’un hayvanlarına yardım et”. Haçı yaptıran kişi adakta bulunarak isteğini güçlendirmiştir (Bollmann-Fansa, 2008, s. 145, Kat. No. 7).

Kat. No: 13 **Yeri:** Baltimore, Walters Art Gallery **Buluntu Yeri:** Hama Hazinesi **Env. No:** 57.641 **Türü:** Haç **Malzeme:** Gümüş **Ölçüleri:** Y. 33,0 cm, T.Y. 34,0 cm, G. 26,7 cm, K. 2 cm, A. 211,2 gr **Dönemi:** MS 6.-7. yüzyıllar

Açıklama: Sapı kırık ve merkezden kollara doğru genişleyen bir Latin Haçıdır. Çekiçle düzeltilmiş metal levhadan yapılmıştır. Haçı meydana getiren kolların uç noktalarında ikişer daire bulunmaktadır. Bu daireler muhtemelen aynı metalden üretilmiş ve haçın kollarının bitiş noktalarına tutturulmuştur. Haçın, ön ve arka yüz kenarlarına bir çerçeve çizilmiştir. Her iki yatay kolun alt kısmında pendelia için bir çift delik açılmıştır (Mango, 1986, s. 90-91, Kat. No. 8).

Kat. No: 14 **Yeri:** München, Sammlung C. S. **Buluntu Yeri:** Suriye **Env. No:** 1503 **Türü:** Kolye Haç **Malzeme:** Altın **Ölçüleri:** Y. 2,3 cm, G. 1,3 cm **Dönemi:** MS 5.-7. yüzyıllar

Açıklama: Küçük Latin Haçı kolyenin içi boş bırakılarak dışı altın levha ile kaplanmıştır. Kollar merkezden uçlara doğru genişleyerek içbükey şekilde sonlanmaktadır. Haçın ön yüzündeki kolları üçgen şeklinde küçük altın

boncuklarla dekore edilmiştir. Kolların kesiştiği orta kısımda bulunan yuvaya değerli taş yerleştirilmiştir. Arka yüzü ise kazıma çizgilerle dekore edilmiştir. Üst kısımda asmak için bir kulp yer almaktadır (Bollmann-Fansa, 2008, s. 182, Kat. No. 146).

Kat. No: 15 **Yeri:** İstanbul Arkeoloji Müzesi **Buluntu Yeri:** Doğu Akdeniz ve Ege **Env. No:** 01.59 (M) **Türü:** Ağırlık **Malzeme:** Bronz **Ölçüleri:** 24x24x6 mm; 26,49 gr **Dönemi:** MS 4.-6. yüzyıllar

Açıklama: Yanları hafif konveks kare şeklindedir. Ön yüze, dinsel işaretler olan Γ ve A harflerinin üst kısmına merkezden kollara doğru genişleyen, merkezinde değerli taş olduğu düşünülen bir Latin Haçı kazınmıştır. Haç kolları merkezden uçlara doğru abartılı bir şekilde genişleyerek üçgenimsi form oluşturmakta ve içbükey şekilde sonlanmaktadır. Haç kısmen kakmalıdır. Özellikle de A harfinin üzerinde görünür biçimde kakma vardır. Korozyona uğramıştır (Tekin-Baran Çelik, 2013, s. 73, Kat. No. 78).

Kat. No: 16 **Yeri:** Adana Arkeoloji Müzesi **Buluntu Yeri:** __ **Env. No:** __ **Türü:** Lahit **Malzeme:** Mermer **Ölçüleri:** U. 212 cm, E. 69 cm, Y. 65 cm **Dönemi:** 1. Kullanım Dönemi M.S. 150–250 2. Kullanım Dönemi MS 4. yüzyılın üçüncü çeyreği ile 5. yüzyılın başı veya MS 4. yüzyılın üçüncü çeyreği ile 650 yılları arası.

Açıklama: Eserin üst bölümünde kırıklıklar mevcuttur. İlk halinde Roma İmparatorluk Dönemi yarım İşlenmiş lahitler grubu içiresine alınmıştır. Ancak Erken Hristiyanlık Dönemi içerisinde ön yüzü tıraşlanmış ve üzerine Hristiyanlık sembolleri eklenerek tekrar kullanılmıştır. Üzerinde üç büyük ve dört küçük daire yer almaktadır. Büyük daireler küçük dairelerin yardımıyla birbirlerine bağlanmıştır. Büyük dairelerin içerisine aynı tip ve formda Grek Haçı yerleştirilmiştir. Bu haç form özelliği açısından diğer örneklerden farklı şekilde işlenmiştir. Haç kolları merkezden uçlara doğru düz şekilde devam ederken dikey alt kol hariç diğer kollar uçlarda palmete benzer bir motif oluşturarak sonlanmaktadır. Dikey alt kol ise uç kısımda sivrilerek sonlanmıştır. Haçın iç kısmı derin bir biçimde oyulmuştur. Haç ayaklı bir kaide üzerinde durmaktadır (Çelik, 2010, s. 88, Kat. No. 16).

Kat. No: 17 **Yeri:** München, Sammlung C.S. **Buluntu Yeri:** Doğu Akdeniz (Küçük Asya ?) **Env. No:** 420 **Türü:** Adak Haçı **Malzeme:** Altın levha **Ölçüleri:** Y. 6,4 cm, G. 5,4 cm **Dönemi:** MS 5.-7. yüzyıllar

Açıklama: Grek Haçı formunda küçük bir altın levha görülmektedir. Haçın kolları ovaldir ve çiçeğe benzer formda biçimsel özellik göstermektedir. Haçın tüm yüzeyinde adayanın yazıtı yer almaktadır. Yazıtta: ΥΠΕΡ ΑΝΑΠΑΥΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΩΣ ΘΕΚΛΑΚΑΙ ΑΥΓΟΥΣΤΑΚΑΜΗΝ (Thekla ve Augusta'nın ruh huzuru ve günahlarının bağışlanması için, Amen) yazmaktadır (Wamser, 2004, s. 146, Kat. No.188).

Kat. No: 18 **Yeri:** Sadberk Hanım Müzesi **Buluntu Yeri:** ___ **Env. No:** 10395-APK 235 **Türü:** Kolye Haç **Malzeme:** Tunç **Ölçüleri:** Y. 5,4 cm, G. 3,5 cm, K. 0,2 cm **Dönemi:** MS 6.-7. yüzyıllar

Açıklama: Kalıpta şekillendirilmiş olan Grek Haçının simetrik kolları uçlara doğru genişlemekte ve uçlarda düz şekilde sonlanmaktadır. Üst kolun uç kesiminde asılarak kullanılabilmesi için yapılmış bir halka vardır. Haçın tek yüzünün merkezi ve dört kolunun uç kesimleri kazınarak işlenmiş üçlü tek merkezli dairelerle bezenmiştir. Merkezi motifin, etrafı ikili tek merkezli dairelerle bir baklava dilimi oluşturacak şekilde çevrelenmiştir (Yılmaz, 1991, s. 11, Kat. No. 1).

Kat. No: 19 **Yeri:** Ravenna, Sant' Agata Maggiore **Buluntu Yeri:** ___ **Env. No:** ___ **Türü:** Lahit **Malzeme:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** Y. 0, 59 cm, G. 2,11 cm, D. 0,71 cm; Kapağın Y. 0,37 cm **Dönemi:** MS 6. yüzyılın ortası

Açıklama: Akroterli, çatı formulu kapak ve haçlı bir lahit görülmektedir. Lahitin alt kısmı ince bir pervazla çevrelenmiştir. Lahit ön yüz hariç bezemesizdir. Ön yüzün ortasına kolları abartılı bir Latin Haçı işlenmiştir. Haçın merkezinde ortası noktalı bir daire yer almaktadır. Kollar bu merkeze bağlanmıştır ve merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederken kol uçlarında bir anda genişleyerek üçgenimsi bir form oluşturmakta ve düz şekilde sonlanmaktadır (Dresken-Weiland, 1998, s. 113, Kat. No. 343).

Kat. No: 20 **Yeri:** München, Sammlung C.S. **Buluntu Yeri:** Doğu Akdeniz **Env. No:** 913 **Türü:** Üç Kollu Kandil **Malzeme:** Bronz döküm **Ölçüleri:** Y. 61 cm, Ç. 29,5 cm **Dönemi:** MS 6. yüzyıl

Açıklama: Haç motifli üç kollu kandildir. Merkezde yer alan büyük Grek Haçın etrafı, üzerinde altı tane küçük haçlı oval boşluk ve alternatif altı tane yuvarlak ışık delikleri ile yuvarlak form oluşturacak şekilde işlenmiştir. Grek Haçın kolları merkezden uçlara doğru genişlemektedir. Bir başka haç da, sıralı asma bölümüyle tutturulmuş üç kollu kısımda yer almaktadır. Bu kısımda bulun bir Latin Haçıdır. Haç kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam ederken uçlarda genişleyerek üçgenimsi bir form alıp düz şekilde sonlanmaktadır. Bu haçın alt ve üst kollarında delikler bulunmaktadır. Bu deliklerden asma kollara bir halkayla bağlanmıştır. Merkezdeki Grek Haçın kollarının birleştiği yer de bir halka vardır. Bu halkaya daha önceden başka bir haçın asılı olduğu düşünülmektedir. Bu eserde iki farklı tipte haç motifi görülmektedir. Bu da aynı dönemde iki farklı haç tipinin kullanıldığının en iyi örneklerinden birisi olmuştur (Wamser, 2004, s. 100, Kat. No. 132).

Kat. No: 21 **Yeri:** ___ **Buluntu Yeri:** Adramytteion Antik Kenti (Balıkesir, Edremit) **Env. No:** T010/02.08.2006 **Türü:** Taş Haç Döküm Kalıbı

Malzeme: Taş, **Ölçüleri:** Y. 6,4 cm, G. 4,4 cm, C. 0,6 cm, A. 45 gr **Dönemi:** MS 5. yüzyıl

Açıklama: Gri renkli kayrak taşından yapılmıştır. Arka yüzü yontularak şekillendirilmiş olan kalıbın ön yüzünde orta aks üzerine oyularak işlenmiş iki adet eşit kollu Grek Haç motifi bulunmaktadır. Haç kolları merkezden uçlara doğru genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır. Haç motiflerinin içleri ince noktalar şeklinde çentiklenmiştir. Altın, gümüş veya cam haç kolye dökümü için kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Çoruhlu, 2012, s. 170).

Kat. No: 22 **Yeri:** Damaskus, Nationalmuseum **Buluntu Yeri:** Suriye **Env. No:** 6326/15012 **Türü:** Kandil **Malzeme:** Bronz **Ölçüleri:** Y. 6 cm, U. 17,3 cm **Dönemi:** MS 4.-7. yy.

Açıklama: Yuvarlak kandil, uzun dışa çıkık bir ağız yapısına sahiptir. Kulbun üzerinde Grek Haçlı bir daire yer almaktadır. Haç kolları merkezden uçlara doğru aynı kalınlıkta devam etmekte ve düz şekilde sonlanmaktadır (Bollman-Fansa, 2008, s. 146, Kat. No. 15).

Kat. No: 23 **Yeri:** Konya Arkeoloji Müzesi **Buluntu Yeri:** __ **Env. No:** 61 **Türü:** Postamentli Templon Sütun Kaidesi **Malzeme:** Kireçtaşı **Ölçüleri:** Y. 37 cm, G. 22 cm, D. 24 cm; Kaide Y. 9,5 cm, Ç. 22,5 cm **Dönemi:** MS 5.-6. yüzyıllar

Açıklama: Postamentin alt kısmı profillidir. Ön yüzü, globus üzerinde duran bir Latin Haç motifi kabartması ile bezenmiştir. Haç kolları uç kısımlarda genişleyerek düz şekilde sonlanmaktadır. Eserin tüm yüzey oluri düzgün işlenmiştir ve ince tarak izleri görülmektedir (Temple, 2013, s. 163-164, Kat. No. 265).

Kat. No: 24 **Yeri:** Berlin, Staatliche Museen zu Berlin-Skulpturensammlung und Museum für Byzantinisch Kunst **Buluntu Yeri:** Suriye, Apamene **Env. No:** 10/87 **Türü:** Lahit Formlu Röliker **Malzeme:** Alçıtaşı **Ölçüleri:** Y. 30,5 cm, G. 39,5 cm, K. 18 cm **Dönemi:** MS 5.-6. yüzyıllar

Açıklama: Eser lahit formunda bir rölikerdir. Kutsal emanetlerin muhafazası için kullanılmıştır. Rölikerin üzerinde farklı motifte işlenmiş dairelerin içerisinde Grek Haçı yer almaktadır. Haçlar, merkezden kollara doğru genişleyerek uçlarda çatal şeklinde sonlanmaktadır. Ön yüzün kenarlarına, tabandan kapağın üst kısmına kadar devam eden defne yapraklı iki sıra şerit halinde motif işlenmiştir. Bu motif akroterli kapakta stilize yarım palmetlerle sonlanmaktadır. Kapağın arka yüzünde bir delik vardır, buradan rölikerin içerisine yağ doldurulmaktadır. Yağ kutsal emanetlerle temasa geçtikten sonra ön yüzde haçlı iki dairenin arasında yer alan delikten tekrar dışarı akmaktadır. Akan kutsal yağ, küçük şişelere ve Ampulae'lara boşaltılarak şişelenmekte ve hacılara satılmaktadır (Bollman-Fansa, 2008, s. 174, Kat. No. 120).

Kat. No.1

Kat. No. 2

Kat. No. 3

Kat. No. 4

Kat. No. 5

Kat. No. 6

Kat. No. 7

Kat. No. 8

Kat. No. 9

Kat. No. 10

Kat. No. 11

Kat. No. 12

Kat. No. 13

Kat. No. 14

Kat. No. 15

Kat. No. 16

Kat. No. 17

Kat. No. 18

Kat. No. 19

Kat. No. 20

Kat. No. 21

Kat. No. 22

Kat. No. 23

Kat. No. 24

KAYNAKÇA

- ACARA, M., “Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- ACARA, M., “Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1998, c.15, S. 1, s. 183-201.
- ACARA Eser, M., “Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 2004a, c. 21, S. 1, s. 143-151.
- ACARA Eser, M., “Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ndeki Bizans, Maden Eserleri: Ağırlıklar ve Haçlar”, (ed. Koray Olşen), 22. Araştırma, Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2004b, c. 2, s. 51-58.
- ALBAYRAK, K., “Dinsel Bir Sembol Olarak Haç’ın Tarihi”, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2004, c. 7, S. 19, s. 105-129.
- BROWN, P., Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası, (Çev. T. Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- CONYBEARE, F. C., “Christian Demonology IV”, The Jewish Quarterly Review, 1897, Jul., Vol. 9, No. 4, s. 581-603.
- ÇELİK, A., “Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010.
- ÇORUHLU, T., “Ören (Adramytteion Antik Kenti) Kazılarında Ele Geçen Bizans Küçük Buluntular”, Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts, (ed. Beate Böhlendorf-Arslan, Alessandra Ricci), BYZAS 15, Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s. 163-172.
- DEMİREL Gökalp, Z., Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009.
- DRESKEN-Weiland, J., Repertorium Der Christlich-Antiken Sarkophage Band II, Italien mit Einem Nachtrag Rom und Ostia, Dalmatien, Museen Der Welt, Verlag Philipp von Zabern, Manz am Rhein, 1998.
- ELIADE, M., Dinler Tarihine Giriş, (Çev. L. Arslan), İstanbul Kabalcı Yayınevi, 2003.

- Eusebios, Über das Leben des glückseligen Kaisers Konstantin (De Vita Konstantini) Griechisch/Deutsch, (Çev. Paul Dräger) 2. Baskı, Utopica, Oberhaid, 2007.
- ERSOY, N., Semboller ve Yorumları, Dönence Basım ve Yayın, İstanbul, 2007.
- FALCK, M., Ägypten Schätze aus dem Wüstensand Kunst und Kultur der Christen am Nil, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1996.
- FANSA, M.,-Bollman, B., Die Kunst der Frühen Christen in Syrien, Zeichen, Bilder und Symbole vom 4. bis 7. Jahrhundert, Phillip von Zabern, Mainz, 2008.
- HEID, S., “Kreuz”, Reallexikon für Antike und Christentum, (ed. Anton Hiersemann), Stuttgart, 2006, c. 21, s. 1100-1147.
- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAIREDINOVA A. E., “Early Medieval Crosses from the South-Western Crimea” *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, (ed: Beate Böhlendorf-Arslan, Alessandra Ricci), BYZAS 15, Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s. 417-440.
- KUHN, H. W., “Die Kreuzstrafe während der frühen Kaiserzeit. Ihre Wirklichkeit und Wertung in der Umwelt des Urchristentums”, (ed. Wolfgang Haase-Hilderard Temporini), Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, 25.1, Walter de Gruyter, Berlin, 1982, s. 648-793.
- KRETSCHMER, H., Lexikon der Symbole und Attribute in der Kunst, Reclam Verlag, Ditzingen, Stuttgart, 2008.
- LIGHTFOOT, M-C., Anadolu’da Bir Bizans Kenti Amorium, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- METAXAS, S., “Zur materiellen Kultur des Byzantinischen Sizilien”, *Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts*, (ed. Beate Böhlendorf-Arslan, Alessandra Ricci), BYZAS 15, Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s. 39-48.
- MANGO, M.M., Silver From Early Byzantium, Collins Lithography, Baltimore, 1986.
- MORGAN, G., Yeni Roma ya da Konstantin Şehri Bizans’ın Kısa Tarihi, (Çev. E. Ç. Babaoğlu), Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZDEMİR, H.-Öztaşkın, G. K., “Denizli Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup”, XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu

- Bildirileri 14-16 Ekim 2009, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Biltur Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 490-499.
- TEKİN, O., “Sadberk Hanım Müzesi Roma Sikkeleri Kataloğu”, Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı PALMET V, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2004.
- TEKİN, O.-Baran Çelik, G., Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects, AIT, İstanbul, 2013.
- TEMPLE, Ç., “Konya/İkonion ve Çevresinde Bulunan Bizans Dönemi Taş Eserleri, Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- YILMAZ, H., “Bizans Dönemi Eserleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.
- WAMSER, L., Die Welt von Byzanz-Europas Östliches Erbe, Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2004.